

ANTONI IGNASI ALOMAR I CANYELLES

ELS CIVILS DEL COP D'ESTAT DEL 1936 A PALMA

Nòmina i assaig de biografia dels condecorats al 1942
per l'Ajuntament per la seva participació directa

EDICIONS **DOCUMENTA** BALEAR

2023

SUMARI

1. Pròleg, 11
2. Introducció, 15
3. El cop d'estat del 19 de juliol 1936 a Palma, 17
4. Dades sobre el nombre de civils participants, 25
5. Interpretació i justificació del cop d'estat, 27
6. El cop d'estat i l'ocupació de l'espai social i simbòlic de la ciutat, 31
7. Reconeixement individual de la participació en el cop d'estat, 37
8. Primera llista de civils participants en el cop d'estat, 41
9. Segona llista, una feina plena d'errors, 45
10. Reacció a la publicació de la segona llista, 49
11. Tercera llista, la llista dels partits, 51
12. Distribució de les medalles i diplomes, 53
13. Anàlisi de la composició del grup de civils participants
directament en el cop d'estat, 55
14. Protagonisme dels partits en l'elaboració de la llista
de participants en el cop d'estat, 61
15. Benefici personal obtingut de la victòria a la guerra pels civils
participants en el cop d'estat, 67
16. La participació en la guerra dels civils que intervingueren
en el cop d'estat, 73
17. Edat dels civils participants en el cop d'estat, 81

18. Lligams personals entre els civils participants en el cop d'estat, 89

19. Participació de civils aristòcrates en el cop d'estat, 91

20. Conclusions, 97

21. Annexos, 101

I. Corpus documental del procés de reconeixement dels civils participants en el cop d'estat, 101

II. Primera part de la 1a llista d'insurgents al 19 de juliol 1936 a Palma, 121

III. Segona part de la 1a llista d'insurgents al 19 de juliol 1936 a Palma per ordre alfabètic i amb indicació de la filiació política, 123

IV. Llista publicada a la premsa dels qui rebrien la medalla d'argent de Palma per la participació en el cop d'estat del 19 de juliol 1936 en l'ordre original, 125

V. Llista publicada a la premsa dels qui rebrien la medalla d'argent de Palma per la participació en el cop d'estat del 1936 ordenada alfabèticament i amb indicació de la filiació política, 130

VI. Llista de proposats pels partits polítics per a la medalla d'argent de Palma per la participació en el cop d'estat del 1936 per ordre alfabètic, 133

VII. Biografies dels participants directament en el cop d'estat del 1936 a Palma proposats per a rebre la medalla d'argent de la ciutat per aquest motiu, 136

VIII. El falangista i militar Guillem Cañellas Alcover, 237

IX. Arbres genealògics patern i matern de Guillem Cañellas Alcover, 252

X. Documents relacionats amb la vida de Guillem Cañellas Alcover, 253

XI. Apèndix fotogràfic, 317

Bibliografia i webgrafia, 331

2

Introducció

Aquest és un estudi sobre els civils¹ que participaren armats a les primeres hores del *coup d'état*, *putsch* o insurrecció contra la República del 19 de juliol 1936 a Palma i la seva actuació fins que els militars els substituïren als carrers de la ciutat.

S'havia publicat unes quantes vegades una nòmina dels civils que ajudaren els militars sediciosos al 1936. Aquesta llista era formada per 215 noms, que es pensava que era sencera. Ara l'ampliam fins a 239. L'avinentesa de la formació de la llista va ésser un homenatge que les autoritats municipals de la ciutat de Palma volgueren fer als conspiradors concedint-los la medalla d'argent de la ciutat. Fem la història de l'elaboració de la llista i n'analitzam el conjunt.

L'anàlisi de les diferents llistes parcials que s'arribaren a elaborar ens permetrà aclarir quin era l'origen social, polític i generacional dels conspiradors, el grau de la seva implicació familiar i la participació de militars retirats. Les biografies dels participants en el cop d'estat i la monografia sobre un d'ells ens acabaran de situar en el context històric d'uns fets de conseqüències tràgiques, viscut com a prerrevolucionari per tots els insurrectes i de perill per a la integritat territorial de l'Estat espanyol per una part d'ells, que fou la fi de les esperances de la majoria desvetlada per la República.

¹ El nom «civil» inclou els militars no en actiu, tant a la reserva per la Llei Azaña com retirats per edat.

3

El cop d'estat del 19 de juliol 1936 a Palma

El cop d'estat del 17 al 19 de juliol 1936 contra la República Espanyola d'una part de l'Exèrcit va tenir l'ajut a Mallorca de diferents partits i grupuscles de dreta i extrema dreta: la CEDA (amb els joves de Juventudes de Acción Popular –la JAP– dirigides des del 1934 per José María Pérez de Laborda, de tendència feixista, nodrides de la Juventud de Acción Católica, i els joves de Movilización Civil de Acción Popular), la Comución Tradicionalista (monàrquics carlins amb la seva organització paramilitar, el Requeté), la feixista Falange Española (que es nodria sobretot de la JAP) i el grupet monàrquic catòlic Renovación Española (que no volia acatar la República i per això se separà al 1934 d'Acción Popular que sí que l'acceptava).

La rebel·lió va ésser bàsicament una maniobra d'una part de l'Exèrcit. On el cop va reeixir, el poder també s'hi concentrà. Per a l'execució reeixida de l'aixecament els militars necessitaven la col·laboració de civils, encara que no agradàs a molts d'oficials, de la mateixa manera que a part dels falangistes no els agradaven alguns militars,² perquè la principal unitat militar de Mallorca només tenia 200 homes al 19 de juliol i els militars insurgents desconfiaven dels soldats i els militars conspiradors es malfiaven de la fidelitat dels soldats a la República.

El cònsol britànic Alan Hillgarth afirmava que un dels grups que hi havia a Mallorca era el que formaven «el governador militar, els seus millors funcionaris i molts dels funcionaris civils, espanyols i no mallorquins i [que] només consideraven Mallorca com una llunyana província d'Espanya», «Tenien al cap una Espanya nova, moderna però respectuosa amb la tradició, catòlica però no fanàtica, vigilant i armada però no agressiva, llevat contra el comunisme. La seva concepció d'aquest Estat era totalitària i anticomunista, sense ésser realment feixista».³

² Massot 1987: 27.

³ Massot 1995: 95-96.

Les ordres del general Emilio Mola eren d'armar provisionalment «todas las organizaciones militantes civiles que inspiren una absoluta confianza» per dur a terme l'eliminació de les autoritats republicanes als primers moments.⁴ Els assassinats, però, continuaren i no es limitaren als dirigents republicans. Els civils que col·laboraren en el cop d'estat foren de les organitzacions esmentades, però també n'hi hagué d'independents.⁵

Les organitzacions paramilitars d'aquests partits i grups, ampliades per noves incorporacions, tingueren un protagonisme també després en les accions de guerra contra l'expedició republicana a Mallorca. Immediatament després del cop, entre el 19 i el 31 de juliol, es crearen les Milicias Ciudadanas, a les quals s'incorporaren les que ja hi havia de FE i les de la JAP, escamots de RE i de Requetés carlins (a la darrerria de l'agost les milícies armades de Renovación Española entraren en bloc a FE, tot i mantenir-hi la seva estructura autònoma fins a la unificació dels partits insurrectes; a l'agost s'havia creat una altra companyia de milícies formada només per militants d'Acción Popular, dins la columna sota les ordres del comandant Esquivias, dissolta a la darrerria de l'octubre). Acción Popular a l'octubre del 1936 tenia 45 fusells a Palma i FE 300 fusells i 300 mosquetons, també a Palma, sense comptar les Milicias Ciudadanas.⁶

Les noves milícies foren organitzades i dirigides pels nous comandants militars dels municipis de Mallorca, alguns dels quals eren militars retirats voluntàriament de l'Exèrcit amb la Llei Azaña i altres eren oficials condemnats a la deportació a Mallorca per la seva insubordinació a Alcalà de Henares.⁷

La diferent implantació social en el moment anterior al cop dels diferents partits, les diferències ideològiques i programàtiques entre ells, i els interessos personals diferents havien de provocar una lluita pel poder. Les diferències ideològiques amb projecció política existien en l'eix social (sobretot entre FE i la resta)⁸ i en l'eix etniconacional (sobretot entre FE, RE i la JAP, per una banda, castellanistes, antiautonomistes, i els tradicionalistes carlins, anticentralistes foralistes, alguns de defensors de la llengua catalana, per l'altra).⁹

⁴ Massot 1977: 134.

⁵ Francesc X. Sans Rossello és un exemple de voluntari, encara que rebutjat. Es va presentar, quan encara no era falangista, la nit del 18 juliol 1936 voluntari al Círculo Mallorquín, on hi havia concentrats falangistes (Pomar 1986).

⁶ Massot 2009: 90, 92, 93.

⁷ Massot 1987: 144; Garí 2019: 172.

⁸ Vegeu més avall la biografia de Francisco Barrado Zorrilla sobre els enfrontaments entre els falangistes i els terratinents a les Canàries.

⁹ Veg. Payne 1982. S'arribà que a les reunions més nombroses dels carlins es feien representacions teatrals en català i els tradicionalistes arribaren a pintar consignes contra el general Franco a algunes esglésies. Vegeu la biografia de Josep M. Quint-Zaforteza Amat.

El cònsol britànic Hillgarth descrivia els falangistes mallorquins com «un cos molt local» i que coincidia en moltes de característiques amb el nucli de militars espanyols que dirigiren el cop, per exemple en «la suspicàcia envers els jueus, Anglaterra, França, etc.», però tenien «una deplorable ignorància», a diferència d'alguns dirigents militars que, segons el cònsol, eren cultes i parlaven diferents idiomes. Els falangistes «eren molt més violents en les seves opinions» i encara que «no eren catòlics particularment fervents», tenien aversió a la maçoneria i el protestantisme. Els requetés o tradicionalistes eren l'expressió del que Hillgarth anomenava «mallorquins fets a l'antiga» amb «alguns espanyols que es trobaven a l'illa per casualitat». Eren «conservadors, si no sempre monàrquics; eren catòlics fervents», tenien antipatia, en graus diferents, als mateixos grups i països que el nucli dirigent militar i que els falangistes, i amb aquests divergien pel que fa al feixisme.¹⁰

On hi havia la bandera d'un partit, fora dels locals de cadascun, calgué que hi hagués la dels altres. Per exemple a Lluçmajor després del cop d'estat es col·locà a la dreta de l'altar del patró de la ciutat, sant Miquel, la bandera de FE, la d'Acción Popular i la dels requetés, a més de la «nacional» dels revoltats.¹¹ A la fi als balcons oficials només es posà la de l'estat, la de la CT i la de FE.

Pel que fa als fets del cop d'estat, els indrets de concentració prèvia dels falangistes foren uns quants. El primer, a casa el cap de les autoanomenades *milicias* falangistes Mateu Palmer Ferrer (avinguda d'Estanislau Figueras, 14), on anaren els caps d'esquadra de les esmentades *milicias* que s'hi reuniren a les 2 de la tarda de dia 18.¹² Un altre lloc de reunió va ésser a casa de l'escriptor francès Georges Bernanos, des d'on partiren cap a casa del falangista Enric Alemany Alomar. També es concentraren a la nit del 18 juliol al Círculo Mallorquín, al carrer del Palau Reial (aleshores *calle Palacio*).¹³ Pel que fa als membres d'Acción Popular, es reuniren al vespre al seu propi local.¹⁴

¹⁰ Massot 1995: 96. La descripció de Hillgarth dels grups en què es dividia la població de Mallorca incloïa el dels mallorquins no representats per cap partit: «la gent normal, també feta a l'antiga i intensament religiosa, però generalment anticlerical i sempre contra qualsevol cosa que destorbés el curs normal de la seva existència. Gairebé tots eren petits propietaris, no gaire rics, però tampoc no gaire pobres. Treballaven molt, vivien senzillament i tenien idees senzilles i bonbadoses [*sic*], així com la murrieria pagesa que els deia allà on es trobaven millor [...], pagesos i de classe mitjana. Esperaven un retorn a les condicions habituals i detestaven de tot cor el feixisme. Però eren massa com ovelles». Massot no s'està de recordar l'oblit de Hillgarth del grup «d'una relativa importància» dels «mallorquins esquerrans i liberals» del qual formaven part després del cop d'estat «els empresonats, els qui havien hagut de fugir, els qui s'havien amagat, els qui eren perseguits i els qui eren sotmesos a vexacions o que patien constantment per la seva seguretat i pel seu futur» (Massot 1995: 96-97).

¹¹ Garcias 2019.

¹² *Historia de la cruzada española* IV: 261.

¹³ Segons Francisco J. Sans Rosselló, que fou secretari d'Alfons de Zayas (Pomar 1986).

Aquest mateix dia, els oficials d'Artilleria ja estigueren voluntàriament al quarter esperant ordres.¹⁵ Els 29 oficials, capitans i tinentes, de Cavalleria la majoria, deportats a Mallorca des de Guadalajara per insubordinació a Alcalà de Henares i tancats al castell de Sant Carles de Portopí, dia 18 foren alliberats pels militars revoltats i anaren discretament a la Comandancia Militar o Capitanía General per participar en el cop.

A les 4 de la matinada els falangistes de can Palmer arribaren amb dues camionetes ja parcialment armats al quarter de Cavalleria, a l'avinguda Antoni Maura, on els obriren de bat a bat les portes després de dir el sant i senya («Arriba España!»).

A la matinada, part dels qui anaren al Castell reial a l'hora de la primera missa, es reuniren a l'interior de la catedral perquè ningú sospitàs res. Francesca Marquès Saurina contà al seu marit Francesc de B. Moll que aquest dia va veure «homes que seien dins la Seu, a diversos bancs, sense estar atents a cap missa», «eren falangistes que esperaven que els cridassin de Capitanía General per donar-los les armes».¹⁶

A les 7 del matí els de la Seu ja havien entrat al pati del Castell i estaven tots armats. Entre els civils hi havia el cap de Falange Española, Alfons de Zayas, que havia estat detingut per possessió il·legal d'armes i fou alliberat pels rebels.

Al Círculo Mallorquí¹⁷ passaren la nit vetllant un altre grup de civils, de classe mitjana i alta socis d'aquesta institució,¹⁸ i falangistes¹⁹ que al matí anaren al Castell Reial.

¹⁴ Ferrari 1936: 38. Devien estar molt segurs que la policia no els aniria a cercar.

¹⁵ Massot 1987: 25.

¹⁶ Moll 1975: 29.

¹⁷ Sobre la història d'aquest club social, veg. Sanmartín 1951; Munar 2019.

¹⁸ Llorenç Riber en va parlar en un discurs que va fer al Círculo al dia 1 d'abril 1940 amb motiu de la col·locació d'una làpida obra de Tomàs Vila dedicada als socis de la institució morts a la guerra que resultà del fracàs del cop d'estat, publicat el sendemà al *Correo de Mallorca*, pàg. 3, reportat per Massot (1987: 26 n. 52; 2003: 447 n. 37). Al 1933 era president del Círculo el futur sediciós Lluís García-Ruiz. Francisco Franco quan va ésser comandant general de les Balears va passar moltes estones al Círculo Mallorquí, en part per la proximitat a la seva residència. I a la seva primera visita a Palma com a cap de l'Estat l'Ajuntament de Palma li oferí un sopar en aquesta club (Sanmartín 1951: 134). Al 1894 s'havia creat la secció de literatura, amb Joan Alcover com a president; Miquel dels Sants Oliver com a secretari i, Josep Maria Quadrado, però només durà dos anys. (Munar 2019 : 56) Fins al 1936 a la Quaresma es feien recitals de poesia catalana que llavors es prohibiren. Al 1936 es va fer una sessió necrològica per Joan Alcover, mort al 1926. Hi participaren Llorenç Riber, que recità versos de la seva traducció de Virgili, Gabriel Alomar i Villalonga, amb un conferència sobre Joan Alcover i Maspons, i un valencià que recità *Desolació*, amb escàndol de Miquel Villalonga en sentir el subdialecte apitxat, que confongué amb l'espanyol, com una profanació. El president de l'Audiencia Provincial feu un parlament sobre Alcover funcionari, menyspreant la poesia i la llengua catalana, quan Alomar ja no hi era. (Villalonga 1954: 158-159) A la fi de la Segona Dictadura, Maria del Mar Bonet hi feu un concert, sobre el qual digué al 2015 que era «refugio de los más rancio de Mallorca, allí sólo se hablaba castellano» (*Ultima Hora*, 15 de febrer 2015).

¹⁹ Segons el testimoni de Francisco J. Sans Rosselló (Pomar 1986).

Un grup d'una trentena de persones lligades per l'amistat i per la pertinença a l'aristocràcia a les 4 de la matinada, abans d'anar a la Comandancia Militar, oïren missa dita pel capellà falangista Joan Crespi²⁰ a la capella de Ca la Torre (els fills del marquès eren militants de Renovación Española).²¹ El Círculo Mallorquín i Ca la Torre eren molt a prop del Castell Reial.

El capità general Manuel Goded Llopis va nomenar nou comandant militar Aurelio Díaz de Freijó. A més d'aquesta designació, el tinent coronel d'Enginyers Luis García Ruiz fou nomenat nou governador civil, el coronel d'Infanteria Emilio Ramos Unamuno, nou president de la Diputació i el comandant del cos jurídic Mateu Zaforteza Musoles, nou batlle de Palma. Finalment, Goded també va rebre l'adhesió del cap de la Guàrdia Civil, el tinent coronel Antonio Álvarez-Ossorio Barrientos; del comandament de Carrabiners, el tinent coronel Miquel Riutort Camps, i del *jefe* dels Guardias de Asalto, el tinent Mateu Riera Escandell,²² i donà l'ordre als oficials de declarar l'estat de guerra a les 7 i mitja del matí i executà l'ordre el capità Ramon Fortuñy Truyols que sortí a llegir la declaració al carrer, davant el portal major de la Seu, amb un escamot d'Infanteria. Aquesta declaració s'esdevingué també a la mateixa hora a les altres unitats militars de la ciutat, on es degueren aplegar altres civils revoltats procedents de la Part Forana, sobretot falangistes (Mas 2003: 39). Després aferraren cartells amb el ban de proclamació de l'estat de guerra a diferents caps de cantó de llocs de més circulació de la ciutat:

BANDO

Artículo 1. ° Se declara el Estado de Guerra en todo el Archipiélago Balear.

Artículo 2. ° En defensa de la Patria, asumo el mando absoluto en todo el Archipiélago, quedando destituidas las autoridades civiles.

Artículo 3. ° Resuelto a mantener inflexiblemente mi autoridad y el orden, será pasado por las armas todo aquel que intente, en cualquier forma de obra o de palabra, hacer la más mínima resistencia al Movimiento Salvador de España. Con igual ejemplaridad se castigará el más ligero intento de producir huelgas o sabotajes de cualquier clase y la tenencia de armas, que deben ser entregadas inmediatamente en los Cuarteles.

²⁰ Joan Crespi al 1986 afirmava que quan digué aquella missa no sabia el motiu de la concentració dels assistents (Capellà 1986).

²¹ Massot (1978: 26) diu que «més afins per l'amistat que per la ideologia». Fou testimoni de la missa Antoni Montaner Massanet, participant en el cop d'estat, germà de Margalida, mare de Josep Massot i Muntaner, el qual ho sentí contar al seu oncle. Ca la Torre ara és la seu del Col·legi Oficial d'Arquitectes de les Balears.

²² Garí 2017: 107.

Artículo 4. ° Todos los soldados que disfruten permiso deberán incorporarse inmediatamente. Asimismo se incorporarán inmediatamente a sus Cuerpos todos los soldados del Capítulo XVII de la Ley de Reclutamiento, denominada cuotas, pertenecientes a los reemplazos de 1931 a 1932, ambos inclusive, y cuántos soldados de estos reemplazos deseen hacerlo voluntariamente para contribuir a este Movimiento Salvador de España.

Palma de Mallorca, 19 de julio de 1936.-

El General Comandante Militar de Baleares

Manuel Goded.

Tot seguit, Goded va manar a les 7,30 que sortissin al carrer dues columnes de l'Exèrcit dirigides pels majors Esquivias Zurita i Salgado Muros per ocupar i controlar la capital.²³

Segons el diari *El Día* de dia 21 de juliol (el 19 de juliol era diumenge i els dilluns no hi havia diaris), els civils armats que ocuparen la ciutat en escamots, la majoria portaven la camisa blava de l'uniforme falangista, tots duïen un identificador al voltant del braç, que segons Zayas (1954) era negre. A més dels uniformes falangistes va haver-hi també el de les JAP, de color beig, segons les fotografies.

Aquestes colles al 19 de juliol, manades directament per alguns dels oficials de Cavalleria alliberats de la presó de Portopí on estaven tancats per insubordinació contra la República,²⁴ es distribuïren pel Born, la plaça de Cort, el carrer del Palau Reial, el de Colom, la plaça Major, etc. i patrullaren per la ciutat a peu o en auto, de la qual cosa n'hi ha testimonis fotogràfics. El més important és que uns, manats pels tinents Vicente Menéndez Zapico i Francisco Javier Lizasoain, ocuparen el govern civil, aleshores al carrer de la Unió, i detingueren el governador, Antonio Espina, acabat d'arribar a les Balears; i d'altres, a les ordres del capità Fuster i del tinent Àngel Pagès López-Guerrero, ocuparen la casa de la vila i la Diputació Provincial del costat. També s'ocupà la Compañía Telefónica Nacional de España, situada al Born, Radio Mallorca i les fàbriques de gas i electricitat de prop des Portitxol. Després, destacaments mixts d'Infanteria i d'Artilleria de Muntanya quedaren a la casa de la vila, la Diputació provincial, l'estació del tren i les seus dels principals partits d'esquerres, com la d'Izquierda Republicana Balear, al cap des Born, damunt el Bar Bosch, que fou cedida a la Sección Femenina de Falange Española. Finalment els escamots de civils varen ésser substituïts la majoria per militars amb peces d'artilleria situades també a la Porta de Sant Antoni, davant l'Institut Ramon Llull, apuntant cap a la Rambla, i davant la Casa del Pueblo, a l'actual carrer Manuel Sanchis Guarner.²⁵

²³ Garí 2017: 107.

²⁴ Testimoni d'Àngel Pagès López-Guerrero, recollit a Massot 2009: 41.

²⁵ Mascaró 1975: 784; Goded 1938.

El coronel d'Enginyers, Luis García Ruiz, després de l'ocupació del Govern Civil, va fer difondre aquesta ordre per la ràdio:

«Se invita a los propietarios de cafés, bares y cuantos establecimientos se abran los domingos a abrir inmediatamente los suyos hasta la hora del cierre, teniendo en cuenta que el orden se mantendrá, implacablemente por los agentes de la autoridad. Los cines darán las representaciones anunciadas. Del mismo modo se invita a los propietarios de coches y servidores de los mismos a que pongan sus vehículos a disposición del Gobernador Civil. Esta tarde, a las siete, una banda de música ha dado un concierto en el sitio y forma de costumbre, en el Paseo del Borne. Se espera por las autoridades que la población, sensata y consecuente con la situación, que ya es normal y dominada por las autoridades, haga la vida de costumbre y ayude a dar a la ciudad de Palma su aspecto alegre y resuelto de siempre. Por España. Por España. Siempre por España.— El Gobernador Civil de Baleares.» (*La Almudaina*, núm. 18.783. Palma, dimarts, 21 de juliol 1936, pàg. 2).

Al matí, havia començat a embarcar al moll de Palma la segona companyia del Batallón de Ametralladoras núm. 2 que havia arribat a l'agost del 1935 des d'Almeria, però s'interrompé l'embarcament i els 3 oficials, 9 suboficials i 48 soldats de la companyia foren enviats al quarter de Cavalleria proper. El batalló era format per 274 homes i 24 metralladores i s'havia instal·lat a Inca. La primera companyia se n'havia tornat al 1r de juliol.²⁶

A Inca, després de la primera missa, la de les 6, falangistes armats pel seu compte ocuparen de dos en dos la Casa de la vila, les oficines de correus, telègrafs i telèfons, l'estació del tren i la Casa del poble. Al migdia un escamot de soldats llegí davant la casa de la vila la declaració d'estat de guerra de Goded i s'hi quedà.²⁷

²⁶ Simón 1986: 244, 250.

²⁷ Gual 1986: 249; Ferrà-Pons 1996: 177.